

חנוכת הבית - סעודת מצוה?

הנושא של חנוכת הבית שגור בפינו בהקשר של סעודה, לימוד ותפילות מיוחדות הנעשות בכניסה לבית חדש. לעניין זה יש משמעות עמוקה על פי מספר מקורות¹, אולם הוא דורש הסבר מבחינה הלכתית כדי לברר מהו מקורו והאם מדובר בסעודת מצוה?

מקור המושג חנוכת הבית ומשמעותו ההלכתית

נאמר בספר דברים (כ', ה) "וְדַבְּרוּ הַשְּׁטָרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חֲדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֶךְ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ כִּי יָמוֹת בְּמִלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִחְנָקֵנּוּ". בהמשך שם מופיע דינו של הנושא אשה (כ"ד, ה): "כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בַצֵּבָא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דָּבָר נְקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשָׂמַח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח".

הגמרא בסוטה (מ"ג, א) דורשת מפסוק זה שגם דינו של החונך בית זהה:

אלו שאין זזין ממקומן: בנה בית וחנכו, נטע כרם וחללו, הנושא את ארוסתו, הכונס את יבמתו, שנא': (דברים כ"ד) נקי יהיה לביתו שנה אחת, לביתו - זה ביתו, יהיה - זה כרמו, ושמח את אשתו - זו אשתו, אשר לקח - להביא את יבמתו, אין מספיקין (להם) מים ומזון ואין מתקנין את הדרכים.

פירושו של המושג חנוכת הבית

רס"ג פירש "ולא חנכו - לא ישב בו" וכן פרש"י: "ולא דר בו - חינוך לשון התחלה". הרמב"ם (הלכות מלכים ז', יב-יג) כתב:

בנה בית והשכירו לאחרים והקדים לו שכרו, הרי זה כמי שחנכו, נתן לו שכרו לאחר שנים עשר חדש, הרי הוא כמי שלא חנכו עד עתה. בנה בית ונתן בו חפציו ינעל עליהם, אם היה צריך לבטל על שמירתן הרי זה כמי שחנכו והתחיל לישב בו, ואם אינן צריכין לישב ולשומרן הרי זה כמי שלא חנכו.

משמע מדבריו שחנוכת הבית היא השימוש בו.

בתרגום יונתן מצאנו: "מֵאֵן גִּבְרָא דִּי בְנָא בֵּיתָא חֲדָתָא וְלֹא קָבַע בֵּיה

1. הרחבה בעניין אפשר למצוא בספר בנה ביתך כהלכה סימן כ"ב.

מְזוֹתָא לְשַׁקְלָלוּתֶיהָ. כלומר: קביעת מזוזה. הרד"ק בספר השרשים ערך 'חנך' כתב:

התחלת האכילה בבית חדש יקרא חינוך כמו שיקרא התחלת הלימוד
בנער ומנהג הוא שעושין סעודה ושמחה באכילה הראשונה שיאכלו
בבית חדש ולפיכך אמר ולא חנכו ילך וישוב לביתו.

בספר השרשים לר' יונה אבן ג'אנח: "ואיש אחר יחנכנו - פירושו עשו בו
סעודת חינוך הבית"

האם יש בחנוכת הבית מצווה, או עניין של מצווה?

לדעת יונתן בן עוזיאל (שהובא לעיל) זו מצוה ושמה קביעת מזוזה. מה
באשר לדעות האחרות? נראה שהדבר שנוי במחלוקת: לדעת הרמב"ם
בהלכות מלכים (ז', יד) כל הבונה בית או נוטע כרם בחוצה לארץ, אינו חוזר
עליהן. מקור דבריו הוא בירושלמי (סוטה ח', ג): "יכול הבונה בית בחוצה
לארץ יהא חוזר תלמוד לומר 'ולא חנכו' - את שמצוה לחנכו, יצא זה שאינו
מצוה לחנכו".

מהו בדיוק "מעשה" המצווה? כיוון שלפי הרמב"ם במינוח 'חנכו' הכוונה
להשתמש בו, מבוארת הכוונה שיש מצווה לישב את א"י. אם מדובר בבנייה
של בית חדש הדבר מובן, אולם חז"ל למדו, וכך פסק הרמב"ם, שגם קניה
היא בכלל המצווה. אם מדובר בקניה מגוי - ניחא, שהרי לדברי הגמרא
בגיטין (ח', ב) מותר לומר לגוי לכתוב שטר קניין של שדה אפילו בשבת. על
הנאמר בגמרא שם "משום ישוב א"י", פירש רש"י: "לגרש עובדי כוכבים
ולישב ישראל בה". אך מה באשר לקניה מיהודי, הרי לכאורה לא הוספת
בקנייתך דבר לישוב הארץ? שמעתי הסבר בנדון לפיו בעקבות קניית בית
הדייר הקודם צריך לדאוג לבית חדש, וזה חלק מיישוב הארץ, ובלשונו של
תלמיד חכם אחד: מדד התחלות הבניה, המשתנה כתוצאה ממהלכים
כאלו, הוא חלק משמעותי בישובה של א"י.

עפ"י זה כתב בשו"ת באר שבע (סימן ע):

נשאלתי מי שנדר שלא ילך לסעודת הרשות כי אם דוקא לסעודת
מצוה אם מותר לו לילך לסעודה שעושין לחינוך הבית או לא:
וזהו תשובתי. יראה שיש לחלק בדבר אם הוא בארץ ישראל אז
נקרא סעודת מצוה אבל בחוצה לארץ נקרא סעודת הרשות וראיה
מהא דגרסינן בירושלמי דסוטה פרק משוח מלחמה ז"ל יכול הבונה
בית בחוצה לארץ יהא חוזר ת"ל ולא חנכו את שמצוה לחנכו יצא זה
שאינו מצוה לחנכו עכ"ל. כן פסק הרמב"ם בפ"ז מהלכות מלכים.

חידוד עניין המצווה בישיבה בבית מצוי בתשובת אבני נזר (חלק יורה דעה סימן שפ"ד) המבדיל בין יושב בבית בא"י לבין מקיים בו מצוות אחרות:

ענין חנוכת הבית שעושין. והמנהג לעשות בשבת. הנה בירושלמי (סוטה ל"ז, א) כתב דבית שחוזר עליו מעורכי המלחמה דוקא בא"י ולא בחו"ל דאין מצוה לחנכו. ויש לעיין כשיושב בו לסעודת שבת ושמחת יום טוב הלא מצוה הוא. וא"כ אם יבנה בית לשבת ויו"ט יחזור מעורכי המלחמה. ואין לומר דלשבת ויו"ט לבד חשוב עראי. שהרי ביומא (י', א) דלשכת כה"ג מחויב במזוזה אף דאינו אלא לשבעה ימים וחשיב עראי כדאיתא ריש סוכה. מ"מ כיון דכהן גדול יושב בו בכל שנה חשיב קבע. ה"נ כיון דכל שבת ויו"ט יושב בו יחשב בית קבע ויחזור עליו עורכי המלחמה. וא"כ אף שבנאה גם לימות החול וכי בשביל זה יגרע. וצ"ל דמ"מ אינו מצוה הישיבה בו רק הסעודה והשמחה לא עצם הישיבה בבית. האומנם כי בש"ע או"ח תקי"ד ברמ"א דכיבוי בית לאכול בו חשיב אוכל נפש עצמו ועי"ש ברשב"א ור"ן. אין כן דעת הירושלמי נדרים ריש פרק ד' דכלים שאוכל בהם לא חשיב אף מכשירין. והירושלמי לשיטתו ע"כ לא חשיב מצוה לחנכו. אך לדעת הרמ"א הנ"ל שפיר הוי מצוה בחינוך שבת ודו"ק:

מצוות החנוכה וסעודת מצווה

אלא שהמעבר מההבנה שלדעת הרמב"ם יש בחנוכת הבית משום מצווה, לקביעה שהסעודה שעושים בכניסה לבית היא סעודת מצווה, אינו מובן מאליו. לכן ממשיך ואומר ה"באר שבע":

וכי תימא נהי דחינוך הבית גופיה בארץ ישראל הוא מצוה מיהו הסעודה שעושין עליו מאן יימא שהיא מצוה. י"ל כבר כתב נמוקי יוסף בפרק יש נוחלין על הא דתניא ר"א הגדול אומר כיון שהגיע ט"ו באב תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה כו' וז"ל ומפני שבאותו יום היו משלימים ומסיימים המצוה היו עושין שמחה גדולה וכו' מכאן שהוא מנהג לשמוח בענין מצוה עד שכשהשלימה עושים שמחה ומשתה וי"ט עכ"ל.

לכאורה לפי ההשוואה לט"ו באב היה מקום לחפש מימד של סיום, אלא שמדקדוק לשונו של הנמוקי יוסף משמע שהסיום הוא השיא אך גם קודם לכן יש מנהג לשמוח בענין של מצווה. ממשיך שו"ת באר שבע ואומר:

ואני אוסיף נופך משלי להביא עוד ראייה וסמך למנהג לשמוח בענין

מצוה לעשות סעודה, מהא דאיתא במדרש רבה בתחילת שיר השירים 'ויבא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית' וגו' א"ר יצחק מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה ע"כ. וכדאיתא בפרק כל כתבי אמר אביי: תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן, וכדאיתא ביומא פרק בא לו וי"ט היה עושה כ"ג לאוהביו בשעה שיצא בשלום מן הקדש וכאלה רבים. כן נראה לי.

שייכותה של הסעודה למצווה מתחדדת בדברי הציץ אליעזר (חלק י' סימן ל"ב):

המגן אברהם או"ח (סימן תקס"ח סק"ה), על הדין המובא שם בשו"ע דהנודר לצום עשרה ימים באיזה יום שירצה והיה מתענה ביום אחד מהם והוצרך לדבר מצוה או מפני כבוד אדם גדול הריזה לזה ופורע יום אחר שהרי לא קבע הימים בתחלת הנדר, כותב שם: דה"ה לסעודת ת"ח מיקרי הוצרך לדבר מצוה ולזה ופורע, ויסודו הוא מהגמ' הנ"ל דאיתא דכל הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה, עי"ש, ויעוין במחצית השקל שכותב ע"ז דאבל מתשובת חות יאיר סי' ע' נראה דס"ל דלא הוי סעודת מצוה. וכשלעצמי נראה לי ג"כ סברא טובה לחלק בין סעודת מצוה של ברית מילה או של פדיון הבן או חנוכת בית בא"י, שמפסיקים, לסעודת ת"ח שנאמר שאין מפסיקים, והוא, משום דבסעודת מילה, פדיון הבן, חנוכת בית בא"י, **הרי עצם המצוה היא הסעודה, בכדי לחבב ולהדר את אלו המצות**, ולהודות לה' ברוב עם שזיכהו לכך, יעוין ביו"ד סי' רס"ה סעיף י"ב ובביאור הגר"א ס"ק מ"ז, ובסימן ש"ה סעיף י' ובביאור הגר"א ס"ק ט"ז, וכן בירושלמי סוטה (פ"ח הלכה ד') לענין מצות חנוכת הבית בא"י ובהגהות ציון וירושלים, ואולי י"ל שזה נכנס גם בהגדר של זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות, ועיין בשו"ת עין יצחק מהגאון רי"א מקאוונא ז"ל חאו"ח סימן ד' בדין אי הדין הזה של התנאה לפניו במצות הוא מה"ת או מדרבנן עיין שם, ואכמ"ל, ולכך מכיון שעצם הסעודה בעצמה היא עצם המצוה כשנזדמן לו זה מיקרי הוצרך לדבר מצוה ולזה ופורע יום אחר, אבל בסעודת ת"ח הרי אין עצם הסעודה כשהיא לעצמה מן המצוה, ועיקר המצוה היא מה שעיי"ז מתדבק לת"ח, והסעודה היא רק הגורמת לזה.

בשו"ת בית ישראל (לר"י הורביץ סימן נ"ח) הוכיח מלשון הרמב"ם הנ"ל:

"דטעות ביד המון העם שחושבין דחנוכת הבית היא להכניס אנשים

להאכילם ולהשקותם, וחושבין אותו לסעודת מצוה, ובכלל מצות-
עשה מש"כ בתורה 'מי האיש אשר בנה בית ולא חנכו'... דזהו חינוך
מה שכתוב בתורה. וזה אינו, דמלשון רבנו לא מוכח להדיא אכילה
ושתייה, רק נתן בו חפציו.

לאור האמור לעיל נראה שטעותם אינה מוחלטת, שכן אפשר שהבינו
שאמנם המושג חנוכת הבית לא כולל אכילה ושתייה, ואעפ"כ בתחילת
השימוש יש משום מצוה בא"י ולכן יש כאן סעודת מצוה כמוש"כ
הבאר שבע.

מנהג בני אדם ולא מצווה

אולם הרד"ק שהבאנו לעיל כתב: "ומנהג הוא שעושין סעודה ושמחה
באכילה הראשונה שיאכלו בבית חדש", ומשמע לכאורה מדבריו שאין
מצווה בחנוכת הבית. לחנוכת בית חדש, לשיטתו, יש חשיבות מבחינת
הלכות מלכים ומלחמותיהם אך לא מעבר לכך. דומה שהדברים מתאימים
לאמור במדרש תנחומא פרשת בראשית (סימן ב'):

דמחייבין בית ישראל למינח ביומא דשבתא דכד ברייה הקדוש ברוך
הוא לעלמיה ברייה בשיתא יומין ונח ביומא דשבחא, ברכיה וקדשיה
כמאן דבנא ביתא וגמר לעבידתיה ועביד יומא טבא כך אמרי אינשי
כילול בתי, דכתיב ויכל אלקים ביום השביעי וכו' יעו"ש

כדברי המדרש תנחומא כתוב גם בשאילתות (שאילתא א') ובלשון זה:

דמחייבין דבית ישראל למינח ביומא דשבתא דכד ברייה קודשא
ברוך הוא לעלמיה ברייה בשיתא יומי ונח ביומא דשבתא וברכיה
וקדשיה כאינש דבני ביתא וכד מצבית ליה וגמר ליה לעיבידתיה
עביד הילולא חד יומא כדאמרי אינשי הילול בתי וכו'.

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק כ"ב סימן לו) הביא משו"ת דברי מלכיאל הערה
מעניינת:

ובהעמק שאלה סק"ב מעיר דבתנחומא איתא כליל בתי דכתיב ויכל
וכו', וכותב דהיינו הך יעו"ש. אבל בשו"ת דברי מלכיאל ח"א סימן ג'
סק"ו כותב על הערת העמק שאלה לשינוי הגירסא במדרש תנחומא
ובשאילתות, דנראה דלא פליגי ותרואיהו אמת, כי יש ב' שמחות,
השמחה שנשלמה המלאכה, והב' שנכנס לדור בבית ולהשתמש בו,
וע"ז נקראו ב' השמות כלול בתי והלול בתי ע"ש מה שכתב ביתר
אריכות בזה.

מדובר בהערה זו על מנהג בני אדם, ולא על עניין של מצווה. דברים דומים מופיעים בספר תשב"ץ קטן (סימן ק"ע):

בחנוכה במשתאות לאכול זהו סעודת הרשות, כדאמרינן במסכת שבת פרק במה מדליקין (דף כ"א) עשאוים י"ט להלל ולהודאה. ואומר מהר"ם ז"ל דוקא להלל ולהודות אבל לא למשתה ולשמחה וכל שכן לחנוך הבית שהוא סעודת הרשות:

ועפ"י זה כתב בים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ז' סימן לז :

אבל סעודת חינוך הבית, בודאי הוא דרך ריעות. בפרט בעונותינו הרבים אותם סעודות וחנוכים שעושין ההמון עכשיו, הוא קלון, ורק לרוות הגרון בשחוק וקלות ראש. וכן מצאתי שפסק מהר"ם ... ומ"מ נראה, מי שהוא ירא אלקים, ורוצה לחנוך ביתו בתורה ובמצוות וליתן שבח למקום אשר חננו, ולא הניח מתחילה לשתות בביתו, ולשחוק בו, ולנהוג קלות ראש. אלא מתחילה עושה סעודה לחנכו, ולומר בו דברי תורה, ולדרוש בו מעין המאורע. שפיר הוא סעודת מצוה. ועליו נאמר המקרא (שה"ש ה', א), "שתו ושכרו דודים", בימי המלואים (שהש"ר שם).

חשוב להדגיש שמסקנת המהר"ם והים של שלמה יכולה להיות נכונה גם לדעת הרמב"ם, וכפי שראינו לעיל בשאלת הבאר שבע. אולם לפי המבואר במדרש תנחומא ובשאלתות מסקנה זו מתבקשת ביתר עוז. יש לציין כי בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א' סימן קכג) משתמע חידוש שגם המהר"ם והים של שלמה יכולים להודות לדעת באר שבע בהקשר לחנוכת הבית בארץ ישראל:

ולענין סעודת חנוכת הבית, עיין מ"א סימן תקס"ח סק"ה בשם רש"ל דאם לא הניח תחלה לשתות בביתו ולנהוג קלות ראש, רק שעושה סעודה לחנכו תחלה לומר בו ד"ת ולדרוש בו מעין המאורע, הוי סעודת מצווה ע"ש. וכן כתב בספר בל"י ובגליון מהרש"א יו"ד סי' שצ"א ס"ב, ובס' יד אליהו בחלק כללים אות ח' סק"ה כ' ז"ל מנהג העולם לעשות סעודה בבונה בית חדש, עיין ירושלמי סוטה פ"ח ה"ב דבחו"ל לאו מצוה היא בסעודה עכ"ל.

חנוכת הבית בחו"ל

לפי דעת הבאר שבע (הבנויה לפי דעת הרמב"ם) נראה לכאורה שרק סעודת חנוכת בית בא"י נחשבת לסעודת מצווה, לעומת זאת לדעת הרואים בכך

מנהג מקובל אפשר שכך הוא המנהג גם בחו"ל, אך אין בכך עניין של מצווה. אמנם יש שלמדו שדברי השאלות והמדרש תנחומא מתכוונים לכך שיש בכך מצווה או סעודת מצווה, אולם לכאורה אין בכך הכרח. בספר "עלי תמר" (על הירושלמי סוטה, עמוד רמ"ב) התלבט בכך וכתב:

לכאורה יש לדחות ולומר דהשאלות לא קאמר רק שנהגו כן לעשותו יו"ט וקורין לו הילול בתי אבל שיהיה זה מצות חכמים והסעודה תהיה סעודת מצוה לא שמעינן...אולם מדברי השאלות שאומר וכד ברייה דכד ברייה קודשא בריך הוא לעלמיה ברייה בשיתא יומי ונח ביומא דשבתא וברכיה וקדשיה כאינש דבני ביתא וכד מצבית ליה וגמר ליה לעיבידתיה עביד הילולא חד יומא כדאמרי אינשי הילול בתי וכו' ע"ש. מעתה חינוך הבית בא ללמד ונמצא למד שאחרי שהקב"ה כביכול חינוך עולמו כאשר עושים בני אדם בחנוכת הבית הרי חינוך הבית כבר מצוה, וכמו"ש בסנהדרין דף מ"ו גביה מדקבריה הקב"ה למשה.

לעומתו, לבן איש חי בשו"ת תורה לשמה (סימן תפ"ד) ברור שלדעת התנחומא והשאלות מדובר בסעודת מצוה:

גם משמע מהכא דאפילו אם עשה סעודת החנוך בחו"ל אין זו סעודת הרשות אלא בכלל סעודת מצוה מקרייא דאם היא סעודת רשות לא הוו מדמין רז"ל ענין השבת אליה..והנה הגאון מג"א ז"ל בסי' תקס"ח ס"ק ה' הביא מס' ב"ש דחנוכת הבית בא"י הוי סעודת מצוה אבל לא בחו"ל..וכולם לא זכרו דברי השאלות הנז' דאם היו זוכרים זה לא הוו מחלקי בין א"י לחו"ל וכן בתשב"ץ קטן סי' ק"ע אם היה זוכר זה לא הוה כתב דחנוך למשתה ושמחה הוי סעודת רשות.

בספר ארץ צבי על מסכת שבת עמוד קע"ז (לרא"צ פרומר הי"ד)

יש לישב המנהג שעושין חנוכת הבית גם בחו"ל, דמה מצוה יש בדירת חו"ל..יתכן לפי מ"ש בתרגום יונתן..דהמזוזה חשיב חינוך לבית..דגם הבית חשיב חפץ מצוה כיון דא"א למזוזה בלא בית... על כן שפיר חשיב סעודת מצוה מה שנכנס לדור בהבית דמזוזה חובת הדר ובזה גומר מצות מזוזה

דברי הרב סיני אדלר

בספר "אורייתא" י"ט (קפ"ז-ט) מקשה הרב סיני אדלר על דברי הבאר שבע

לעיל שלכאורה מדובר רק בסיום מצוה? הוא מביא את דברי התנחומא ורוצה לומר שהם רק בא"י עיי"ש. וממשיך ואומר:

לאור הדברים הללו נ"ל שבפסוק הנ"ל מוזכרות שתי מצוות, "מי האיש אשר בנה בית חדש" - מצוות בניית בית בא"י, "ולא חנכו" - מצוה לגור בבית בא"י. ההוכחות המובאות בתשובתו של הבאר שבע מלמדות שעם סיום קיום מצוה יש לעשות יו"ט וסעודה, ע"כ צ"ל שהכוונה לסיום מצות בניית בית, וזאת עלינו ללמוד מדברי רב אחאי גאון המובאים במדרש תנחומא הנ"ל. לעומת זאת לפי הרד"ק ... השמחה והסעודה באות עקב תחילת קיום המצווה שהיא כאמור הכניסה לבית חדש בא"י על מנת לגור בו, הנפקא מינה המעשית בין שתי דעות אלו, מה דינו של אדם שבנה בית ואינו נכנס לגור בו, ודינו של מי שקנה בית שהוא בנוי כבר.

נסיים בהתייחסות מעניינת המופיעה בספר שו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ג' סימן קסא), אם כי יתכן שדבר זה אמור רק בחו"ל:

ולגבי לאיזה סעודות אפשר להתיר לאבל תוך י"ב חודש לילך, נראה שבסעודת בר מצוה, כשהוא קרוב או ידיד כזה שמוכרח לילך, יכול, ואם הוא בביהמ"ד אינו צריך לצאת דהוי בפרהסיא, כשזה בשבת ומועדים. ולגבי סעודת חנוכה, מי שעושה סעודה אינו סעודת מצוה לענין זה, ולכן אף אם עושה אחד, אין האבל רשאי לילך, וגם לסעודת איזה האדמורי"ם בחנוכה אין לילך. ובסעודת חנוכת הבית, מאחר שלא נהיגי כו"ע לעשות סעודה זו, אין רשאי לילך.